

Dantes *Monarki*

AF DITLEV TAMM

Italiens store middelalderdigter Dante Alighieri (1265-1321), forfatteren af *Den guddommelige Komædie*, var dybt engageret i sin samtids politik. I den sammenhæng spillede tanken om monarkiet for ham en vigtig rolle, og Dante skrev engang i begyndelsen af 1300-årene et værk på latin netop med titlen *Monarchia*. Han skrev sig hermed ind i en klassisk tradition for politisk teori, men hans værk var utraditionelt i den forstand, at Dantes begreb om en monark ikke rettede sig mod indretningen af styret i enkelte stater, men var en forestilling om en verdensmonark overordnet andre fyrster, og som kunne handle til menneskets bedste uafhængigt af egne eller lokale interesser. Dantes forestillinger tog nostalgisk udgangspunkt i Romerriget og i hans bekymring over både lokale styreformere og samtidens stridigheder mellem kejser og pave. Værket er på den måde tidsbundet, men vi kan måske i vor tid i det indlæse en aktuel vision om monarkiet som ledelse på et niveau, hvor retfærdighed, fælles interesser og politiske løsninger til gavn for alle mennesker går forud for egen nytte. Dante har helt sin egen opfattelse af, hvad monarki er. Ikke et nationalt konge- eller fyrstedømme, men en magt, hævet over nationalstaten og dagens trakasserier, med et ansvar for menneskehedens vel i almindelighed. Monarken er en verdenshersker, der ikke regerer med vold eller fører krig, men som med retfærdighed leder folkeslagene i den rigtige retning til alles gavn.

Ret og retfærdighed har altid optaget sindene, og Dantes værk skriver sig på den måde ind i en lang tradition:

Hvis retfærdighed fjernes, hvad er en stat da andet end en stor røverbande? For hvad er røverbander om ikke netop små stater? Og det er en gruppe mennesker, der styres ved lederens ordrer, der holdes sammen af en samfundsmæssig overenskomst, og byttet deles efter vedtagen lov (oversættelse Dalsgaard Larsen 2002).

Dette citat er ikke et indlæg i de netop pågående østeuropæiske konflikt, men stammer fra det fjerde kapitel (IV,4) af det berømte værk *Om Guds stad* af kirkefaderen Augustin, der er forfattet kort efter 400 e.v.t. Det viser noget om opfattelsen af staten og om

betydningen af, at staten styres efter rigtige principper, og det er den side af monarkiet, vi skal høre om her. Som mange andre af sin tids politiske og teologiske klassikere indgik Augustins værk i Dantes intellektuelle bagage. Der er ikke så mange bøger i verdenslitteraturen med titlen *Monarkiet*. Jeg kender selv faktisk kun en, og det er netop Dantes værk, som skal præsenteres her.

Dante og hans samtid

Forfatteren er velkendt. En stor italiensk digter, der i de første to årtier af 1300-årene skrev sit hovedværk *Komedien* eller *Den guddommelige Komædie*. Digtet, der er fordelt på 100 ret korte sange, der tilsammen skildrer en fiktiv rejse i det hinsides fordelt på de tre bøger om Helvedet, Purgatoriet og Paradiset, er som bekendt forfattet på folkesproget, italiensk, dengang kendt som *volgare*, et sprog som Dante netop med dette værk var med til at skabe. Dante skrev også digte og enkelte andre værker på *volgare*. Yderligere skrev han et par digte på tidens lærde sprog latin, breve, hvoraf enkelte er bevaret, et ufuldendt værk om, hvorfor han skrev på folkesproget, og så det lille statsretlige skrift om monarkiet, der trykt fylder knap hundrede sider og også som *Komedien* er inddelt i tre bøger.

Man kan let komme galt afsted, når man beskæftiger sig med politik og kommer på det forkerte hold, og det blev Dantes skæbne og dermed også en væsentlig del af baggrunden for hans betragtninger om monarkiet, som er meget personlige og udtryk for hans egen særegne tidsbestemte opfattelse af en monarks funktion. Mens *Komedien* handler om det hinsides, hvor Dante suverænt placerer venner og fjender, samtidige og historiske personer, i en helvedets svovlpøle og er på strabadserende vandreture op ad Skærsildsbjerget eller beskuer Paradisets evige salighed, så er monarkiet om end et ganske abstrakt sådant, dog et værk om tiden på jorden her og nu. Italiensk politik har altid været kompliceret og var det såmænd ikke mindre omkring 1300, end den er det i dag. Spillerne var dog nogle andre. En central rolle spillede bystaterne med en slags demokrati, og en af dem var Firenze, Dantes hjemby, mens andre steder regeredes af

Domenico di Michelino: Dante med *Den gudommelige Komedie*, 1465, Firenzes domkirke. Foto: Wikimedia Commons.

en række lokale fyrster. Mere overordnede politiske aktører var på den ene side paven i Rom og på den anden side en tysk-romersk kejser, der netop i årene op til omkring 1300 havde været fraværende, men som for en kort periode dukkede op i Italien i 1308 og opholdt sig der nogle få år indtil sin pludselige død i 1313. Med i det politiske billede hører også den franske konge, som havde sine ideer om, hvad forholdet skulde være mellem paver og fyrster.

Politisk tilhørte Dante en politisk fraktion, som nok anerkendte paven og hans position i Italien, men som samtidig sluttede op om bystatens autonomi, og så hen til kejseren som den mere fjerne verdslige magt, der skulle sikre ro og orden. Det er nemlig et af hovedtemaerne i Dantes værk om monarkiet, om pavemagt og kejsermagt er sideordnede og begge – i tidens sprog – stammer fra Gud, eller om pavemagten er overordnet kejsermagten, som så afleder sin legitimation fra paven. Dantes værk er et rungende nej til den sidste position og netop et indlæg til fordel for kejsermagtens egen legitimitet.

Noget karakteristisk for Italien i årene omkring 1300 er en imponerende stor intellektuel indsats fordelt på mange forfattere, når det gælder analysen og forståelse af netop magten og dens udøvelse. Nøgleord er *potestas*, magt, og *regimen*, styre, som vi finder i titlen hos de talrige forfattere, der tog stilling til spørgsmålet om forholdet mellem pave, kejser og kongen af Frankrig. Dem har den belæste Dante kendt til, men han citerer dem ikke med navn i sit eget værk.

Dantes *Monarki*

Pudsigt nok ved vi ikke med sikkerhed, hvornår Dante skrev sit værk om monarkiet. I 1302 var han blevet dømt som fraværende til døden og eksileret fra Firenze. Et brev (nr. 7) fra ham taler om »Dante Alighieri, en florentiner, uretfærdigt sendt i eksil til de gennemfordærvede florentinere inden for byens mure.« Det er ikke sådan, at man vinder venner, men Dante hørte heller ikke til dem, der gik på kompromis.

Værket om monarkiet er skrevet i tiden efter eksilet og inden hans død i 1321, men det angiver ikke selv nogen anledning. Et godt bud er formentlig tiden omkring 1310. En ny kejser, Henrik d. VII, var som nævnt kommet til Italien for at blive kronet og dermed vise flaget. Ham troede Dante på og han anså ham for en art frelserskikkelse, der kunne skabe ro i det splittede Italien. Dante holdt grundlæggende med kejseren som en stabiliserende politisk faktor og havde særlig – og det var han ikke ene om – set sig gal på pave Bonifacius d. VIII, som han så som en bagmand bag sit uforskyldte eksil. Også efterfølgeren Clemens d. V, der i 1309 flyttede til Avignon, var der dog sat plads af til i Dantes Helvede, og Dante anså ham for en politisk komplotmager i højere grad end en værdig repræsentant for kirken. Dette må ikke misforstås som antipapisme – Dante respekterede og så op til pavedømmet som institution og betragtede paven som Guds repræsentant her på jorden, men de enkelte paver som personer kunne han være stærkt kritisk overfor. Det er jo en vigtig pointe i det politiske liv – at man kan respektere institutionen, men være kritisk over for dens øjeblikkelige repræsentant. Denne vigtige sondringer udtrykkes metaforisk som »The King's two bodies« i et berømt værk med denne titel fra 1957 af historikeren Ernst Kantorowicz.

Fra Dantes egen hånd har vi bevaret en serie af breve på latin, herunder et par breve til den unge kejser Henrik. Det syn på kejseren, vi finder her, minder om *Monarkiets*. Dante er i høj grad influeret af antikens og samtidens brevskrivningskunst, *ars dictaminis*, og brevene vrimler – lige som værket om monarkiet – med henvisninger til bibelske skikkelser, Paulus' breve og antikke forfattere. Kejseren er i Dantes optik som den opgående sol og en Messiasskikkelse og dermed en del af den kristne frelseshistorie. Han er en blomst, som Guds sol skinner over. Kejseren er den, som Italien venter på, som oprørere skal bøje sig for, og som vil skabe fred.

Man har med god grund diskuteret om Dante i virkelighed er en reaktionær drømmer, der lever med et forældet verdensbillede og politisk ser tilbage mod den tabte tid, hvor den romerske kejser personificeret af kejser Augustus skabte ro, uden at forstå, at samtiden var dynamisk og fremadrettet, og at fremtiden ikke tilhørte kejserdømmet, men både det kapitalistiske borgerskab og den lokale handlekraftige fyrste, som f. eks. netop de franske konger eller andre udenlandske fyrster, der blandede sig i italiensk politik. Et par hundrede år senere skrev Machiavelli i værket *Fyrsten* (1513) om samme problemstilling, nemlig hvor-

dan kan man skabe ro og orden i Italien? Hans bud på en løsning var ikke en fjern monark, som løste overordnede problemer ved ret og retfærdighed, men derimod en kynisk fyrste, der forstod magtens spil og at stille sig sådan an, at hans sag blev vindere. Både Dantes værk og Machiavellis endte på kirkens fortegnelse over forbudte bøger, det såkaldte *Index*. I dag er Machiavellis værk både forkæret og en af de helt store politiske klassikere, mens Dantes monarki er næsten glemt. Augustin havde nok mere ret i sin realistiske beskrivelse af staten som en røverbande, end Dante i sin vision om en retfærdig verden under en verdensmonarks ledelse. Og selv om vi ikke rigtigt bryder os om Machiavellis fyrste, så virker denne nok mere som af kød og blod end Dantes verdensmonark.

For det er det, som værket om monarkiet handler om. Som sagt skrevet på latin og inddelt i tre bøger, der besvarer hvert sit spørgsmål. Den første bog besvarer spørgsmålet, hvorfor det er nødvendigt med et universelt verdsligt monarki. Besvarelsen trækker i høj grad på aristotelisk filosofi og samtidens teologi. Nøgleordet er enhed. Menneskehedens fælles formål kræver til sin realisering en universel hersker, altså en monark med verdensherredømme.

Den kan man jo så købe eller ej. Dantes opfattelse er den, som han redegør for i værkets anden bog, at der faktisk findes et folkeslag, som har de evner, der skal til, for at fostre et sådant monarki, og det er antikkens romere. Højdepunktet i menneskehedens historie, hvor der var fred overalt, indtraf efter denne opfattelse, som holdt sig langt frem i tiden, under romernes kejser Augustus. Skulle man være i tvivl, kan Dante henvise til, at det som bekendt var under kejser Augustus, at Kristus blev født. Den historie kender vi alle fra juleevangeliet (Lukasevangeliet kap. 2), som her altså bruges politisk til at understøtte kejserlige magtprætentioner og forestillingen om kejseren som den legitime verdenshersker. Værkets anden bog er herefter en underbygning af romernes særlige udvalgte status ved brug af et væld af eksempler fra den klassiske litteratur og romernes historie. Dante sonderer ikke så nøje mellem historieskrivning og historiefortælling. Dantes pointe er, at romerne ikke selv tog eller usurperede magten, men at de fik den, simpelthen fordi de var det ældste og dygtigste folkeslag, som var særlig udvalgt til at bære den verdslige magt i hele verden. Romerne regerede ikke på grundlag af vold, men med retten bag sig. Og skulle man være i tvivl, så kan man jo igen spørge sig selv, om Gud mon havde ladet sin søn føde netop i Romerriget, hvis han ikke anså det som et retssamfund?

Dantesøjlen foran Glyptoteket i København – og dermed nabo til Videnkabernes Selskab. Foto: Marianne Pade.

Næste side:

Inskription på soklen af Dantesøjlen der fortæller hvordan kong Vittorio Emmanuele 3. af Italien og kong Christian 10. af Danmark nedlagde grundstenen for søjlen d. 21. juni 1922 i anledning af 600 året for Dantes død. Foto: Wikimedia Commons.

Hvem kan slå den? Og så omtaler Dante i sit femte brev netop sin kejser, Henrik d. VII, som »den mest barmhjertige Henrik, guddommelig og med titel af både Augustus og Caesar ...« Titlerne var godt nok en del af de tysk-romerske kejseres normale titulatur, men de knytter tråden.

Og så til tredje bog. Her 'beviser' Dante, at både pavemagten og kejsermagten legitimeres direkte af Gud, og at den ene altså ikke har politisk fortrin frem for den anden. Kun skal man særligt respektere pavemagten som den åndelige magt indstiftet af Gud.

Dante var uddannet i sin tids middelalderlige curriculum. Vi ved ikke så meget om hans uddannelse, men han blev god til latin, var meget belæst og kendte også ganske godt til tidens naturvidenskab. I dag ville

vi nok nærmest se ham som en humanist, men han var sådan set, som man var det dengang, tværvidenskabelig og kunne også holde et mere teknisk foredrag om jord og vand. De, der har læst i hans *Komedie*, vil vide, at han havde et godt kendskab til astronomi og tidsbestemmelse ved hjælp af himmellegemernes placering indbyrdes.

Netop astronomiske billeder var også en del af tidens politiske metaforer. Særlig sol og måne spiller en rolle som billede på pave og kejser. Et sted i Purgatoriet (16, 106-108) taler Dante om Italiens tab af to sole med kejserdømmets svækkelse og pavens flugt til Avignon. I tredje bog af *Monarkiet* gennemgår Dante en række samtidige allegorier over forholdet mellem kejser og pave. En klassiker var netop billedet af solen

og månen fra skabelsesberetningen, hvor paven var solen og kejseren månen, der fik sit lys fra solen. Men Dante afviser helt en sådan udlægning af bibelstedet. Sol og måne er himmellegemer og ikke symboler – og så har han endda en teori om, at månen godt kan lyse uafhængigt af solen. Den holder jo ikke, men nok fastholdelsen af, at sol og måne netop er der for at lyse og ikke for at symbolisere noget helt andet og meget senere som forholdet mellem pave og kejser.

Og sådan kunne man blive ved med at udvikle den rigdom af synspunkter, der rummes i denne lille statsretlige perle fra 1300-årene. Jeg vil slutte et andet sted. Med en af det 20. århundredes helt store juridiske tænkere, østrigeren Hans Kelsen, skaberen af den såkaldte rene retslære, en åndelig fader til Europas og siden Verdens forfatningsdomstole og senere – som jøde eksileret i USA – med til at skabe det juridiske grundlag for FN. Han trådte sine juridiske videnskabelige barnesko med en afhandling fra 1905 om netop statsteorien på Dantes tid. Kelsen anså Dantes tanker om det universelle imperium eller monarki som nyskabende, men alligevel så bundne af hans tid og så uklart formulerede, at de ikke kunne danne grundlag for de nye banebrydende opfattelser af staten i renæssancen, som i 1500-årene kom med Machiavelli og franskmændene Jean Bodin.

Men Dante er altid værd at læse – også når han skriver om statsret. Man kan læse *Monarkiet* som en uddybning af passager i *Komedien*, men man kan også som Kelsen lade ham pege fremad som den, der forudså, at der er spørgsmål her i Verden, der kræver universelle løsninger. Hvem sagde FN, og hvem sagde klima?

Litteratur

Dantes Monarki er udgivet i dansk oversættelse som Dante: *Monarkiet*. Oversat og kommenteret af Ditlev Tamm (2020). Her kan interesserede finde yderligere henvisninger til litteraturen om værket og samtidens politiske filosofi. Citaterne fra hans breve stammer fra udgivelsen, Christian Høgel, Hanne Roer og Ditlev Tamm: *Dante Alighieri – Latinske Skrifter*, København: Gad 2021. Også her findes en udførlig bibliografi. Augustin er citeret fra Bent Dalgaard Larsens oversættelse af *Om Guds Stad*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2002. Hans Kelsens afhandling hedder *Die Staatslehre des Dante Alighieri*, og udkom i *Wiener Staatswissenschaftliche Studien* i 1905.